

УДК: 159.923.2

Р. С. Кулаков

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДОМАГАНЬ ТА САМООЦІНКИ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У статті обґрунтовується сутність психологічного супроводу формування самооцінки й професійних домагань учнів 10-11 класів у процесі профільного навчання, ефективне здійснення якого можливе за умови ведення кожним учнем старшої школи портфоліо навчальних та особистісних досягнень.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійні домагання самооцінка, портфоліо.

В статье обосновывается сущность психологического сопровождения формирования самооценки и профессиональных притязаний учеников 10-11 классов в процессе профильного обучения, эффективное осуществление которого возможно при условии ведения каждым учеником старшей школы портфолио учебных и личностных достижений.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональные притязания, самооценка, портфолио.

Постановка проблеми. Інтеграція України в світовий економічний простір, зростання темпів науково-технічного прогресу та розвиток ринкових форм господарювання вимагають підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних спеціалістів, здатних ефективно працювати у новій соціально-економічній ситуації. Забезпечити це має система професійної орієнтації населення, ефективного функціонування якої значною мірою залежить від діяльності психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів. Саме цим і визначається актуальність та соціальна значущість дослідження проблеми формування в учнів 10-11 класів професійних домагань та самооцінки, оскільки у профільній старшій школі передбачається організувати диференційоване навчання, яке має враховувати освітні потреби, нахили і здібності учнів відповідно до їх бажань,

можливостей та попиту ринку праці на окремі категорії фахівців. Крім того, напрями профільного навчання старшокласників та окремі профілі у межах кожного напрямку задають сферу їх майбутньої професійної діяльності через поглиблене вивчення ними профільних навчальних предметів, курсів за вибором, індивідуальних, групових та колективних творчих завдань, що потребує здійснення психологічного супроводу професійного самовизначення особистості у ранній юності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження професійних домагань особистості і їхньої адекватної самооцінки вже не одне десятиліття перебуває в центрі уваги вітчизняних вчених. Пов'язане це, передусім, з необхідністю виявлення психологічних особливостей їх функціонального перебігу, що, на думку сучасних вчених (І. Булах, Л. Долинська, С. Максименко, Р. Павелків, Н. Побірченко, Н. Пов'якель, Ю. Приходько, О. Скрипченко та ін.), дозволить створити умови для активізації рефлексивних механізмів професійного самовизначення старшокласника у навчально-виховному процесі сучасної школи.

Відзначимо, проведений нами аналіз досліджень свідчить, що професійне самовизначення особистості вивчається науковцями за кількома напрямами. Згідно першого напрямку досліджуються особистісні характеристики, які визначають детермінанти професійного становлення особистості у різних вікових періодах її розвитку (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, А. Асмолов, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. М'ясищев, С. Рубінштейн та ін.).

Представники другого напрямку (Є. Климов, К. Платонов, Л. Долинська, Н. Побірченко) зосереджуються на вивченні зовнішніх факторів, які впливають на ефективність професійного самовизначення особистості. Отримані результати використовуються для удосконалення навчально-виховного середовища розвитку дитини старшого шкільного віку, в якому відбувається процес визначення і усвідомлення ними свого місця у майбутньому професійному світі.

Відповідно до третього напрямку вченими (В. Носков, В. Тарасун, І. Булах, Л. Фомічова, Н. Коломинський, Н. Пов'якель, О. Скрипченко, П. Лушин, Р. Павелків, Ю. Приходько) досліджуються сенситивні періоди професійного розвитку особистості в онтогенезі та філогенезі й визначаються напрями активізації рефлексивних механізмів професійного самовизначення особистості. Саме результати досліджень вчених цього напрямку є надзвичайно важливими для дослідження психологічних

особливостей формування професійних домагань учнів 10-11 класів та їх адекватної самооцінки. Оскільки вони є тією основою, завдяки якій здійснюється диференціація та індивідуалізація змісту, форм і методів психологічного супроводу професійного самовизначення сучасних старшокласників. Але до цього часу як предмет спеціального дослідження у межах вікової та педагогічної психології проблема виявлення специфіки функціонального перебігу самооцінки й професійних домагань особистості як домінантного вектора їх професійного самовизначення умовах профільного навчання учнів ще не виступала.

З огляду на означене вище *метою статті* є обґрунтування сутності психологічного супроводу формування самооцінки й професійних домагань учнів 10-11 класів у процесі профільного навчання, ефективного здійснення якого можливе за умови ведення кожним учнем старшої школи портфоліо навчальних та особистісних досягнень.

Результати дослідження. Оскільки у своєму дослідженні ми оперуємо поняттям “старшокласник”, то розкриємо його сутність. Вітчизняні дослідники виокремлюють вікові періоди розвитку особистості залежно від соціальної ситуації, провідної діяльності та новоутворень в структурі самосвідомості особистості. Соціальна ситуація розвитку – це неповторне поєднання внутрішніх процесів у розвитку дитини та зовнішніх умов, у яких відбувається цей розвиток у певному віковому періоді. Провідна діяльність особистості – це діяльність, яка, з-поміж інших, найповніше узгоджує вимоги актуального соціального середовища та суб’єктивні потреби школяра. Досягнення відповідності між вимогами оточуючого середовища і можливостями особистості, які формуються під впливом провідної діяльності у конкретно визначеній соціальній ситуації розвитку, впливає на процеси свідомості й самосвідомості особистості і призводить до формування новоутворень в її структурі.

Отже, “старшокласник” – це віковий період психічного розвитку особистості, який охоплює старший підлітковий та молодший юнацький вік. У віковій і педагогічній психології це поняття використовується для зручності дослідження проблем, пов’язаних, зокрема, з вивченням вікових закономірностей перехідного етапу від дитинства до дорослого члена суспільства.

Підтвердженням такого розуміння сутності цього поняття знаходимо в численних працях, предметом дослідження яких є вікові закономірності розвитку особистості в онтогенезі. Так, Л. Божович цей віковий період розвитку особистості називає

перехідним періодом від дитинства до дорослості, оскільки продовж цього часу ламаються і перебудовуються всі ставлення дитини до оточуючого світу та самої себе. Вчена розподіляє його на дві фази. Для першої фази (12-15 років) характерним є те, що інтенсивно розвиваються процеси самосвідомості і самовизначення, які врешті рещт призводять до вироблення учнем тієї життєвої позиції, з якою він розпочинає свою самостійну діяльність. Другу фазу (15-17 років) вона називає періодом ранньої юності [1, с. 229].

Отже, терміном “старшокласник” позначають старший підлітковий і молодший юнацький вік. До старшого шкільного віку належать діти, які навчаються у 8-11 класі сучасної загальноосвітньої середньої школи, для яких характерні вікові та індивідуальні особливості психічного розвитку, а в умовах профільного навчання головним і специфічним новоутворенням є спрямованість особистості у майбутнє і, зокрема, у професійне. Тому закономірним видається те, що для раннього юнацького віку визначальними змінами у житті є близьке завершення середньої освіти й об’єктивно задана необхідність обрати майбутню професію або ж професійний навчальний заклад для продовження освіти. Таке соціальне середовище розвитку старшокласника спонукає його до активної пошукової діяльності, яка спрямована на визначення й усвідомлення свого місця в майбутньому. Саме тому до закінчення школи у дитини диференціюються, індивідуалізуються і стають усвідомленими інтереси до різних видів діяльності, формується образ „Я у майбутньому світі професій”.

Зміна соціальної позиції старших учнів у школі, оволодіння новими й ускладненими формами навчання, практичні спроби своїх сил у визначених видах діяльності стають детермінантами розвитку якісно вищої форми самосвідомості особистості, яка характеризується її узагальненим характером.

Необхідність у професійному самовизначенні і спрямування планів у майбутнє, потреба у самоусвідомленні себе як цілісної особистості, оцінка своїх можливостей у виборі майбутньої професії, самоусвідомлення своєї життєвої позиції, стійкість інтересів, поява професійних намірів, визначення свого місця у суспільстві, формування світогляду і становлення характеру є найсуттєвішими особливостями вікового розвитку особистості у старшому шкільному віці. Особистість прагне і потребує активної участі у житті не тільки свого колективу, але й суспільства в цілому.

Варто враховувати, що старший шкільний вік є перехідним

періодом у професійному розвитку людини. І, як кожне перехідне явище, такий вік характеризується нестійкістю внутрішнього стану та поведінки дитини. Це час докорінних трансформацій у внутрішньому світі особистості, у загальній структурі її індивідуально-психологічних особливостей. Але соціально-психологічні властивості і становлення особистості загалом все ще знаходиться на етапі вирішальних перетворень. Тому юності притаманна певна внутрішня дисгармонія і протиріччя у поведінці, які суттєво впливають на процес професійного самовизначення.

До таких протиріч, перш за все, належать прагнення проявити себе у декількох видах діяльності і необхідність остаточно визначити свою життєву позицію, обрати для себе конкретну професію. Наступним, і не менш значущим протиріччям, є самооцінка своїх можливостей і придатності до певної праці та практичними можливостями у реалізації своїх намірів. Важливим є також протиріччя між результатами пізнання обраної професії і першими практичними уявленнями дитини про неї, сформованими раніше із розповідей осіб з близького оточення, з книг, кінофільмів і т.д.

Отже, професійне самовизначення у ранній юності є результатом тривалого процесу розвитку особистості, а свідомий і обґрунтований вибір майбутньої професії його етапом у старшому шкільному віці. Об'єктивно задана потреба у здійсненні після закінчення загальноосвітньої школи вибору будь-якого виду професійної діяльності, незалежно від його реалізації на практиці (може бути лише у формі наміру індивіда), свідчить про необхідність підготовки дитини до оволодіння у майбутньому тією чи іншою професією. Така готовність базується на глибокому пізнанні себе та пізнанні вимог бажаної у майбутньому професії. Саме адекватна самооцінка й професійні домагання забезпечують усвідомлений та обґрунтований професійний вибір дитини, який узгоджений з бажанням і можливостями та потребою ринку праці у фахівцях.

Розкриємо сутність поняття “професійні домагання старшокласника”. Вперше поняття “рівень домагань” у науковій дослідженні було введено німецьким дослідником К.Левиним. Домагання особистості, на думку вченого, є її особистісним утворенням, яке детермінує будь-яку активність і тому визначає не лише поведінку людини в певних умовах, а й стимулює її до процесів самоформування [10].

Зазначимо, перше експериментальне дослідження рівня домагань особистості було здійснено Ф.Хоппе, в результаті якого

було сформульовано сутність цього поняття у загальному вигляді як ціль наступної дії. В процесі експериментів дослідник прийшов до висновку про тісний взаємозв'язок рівня домагань особистості й рівня „Я”, тобто рівня самооцінки. Людина прагне споконвічно зберегти досить високий рівень самооцінки, доводить Ф. Хоппе, яка виявляється подвійно: у прагненні уникати невдачі й прагненні досягати успіху в діяльності при максимально високих домаганнях. Саме страх невдачі спонукує людину встановлювати низький рівень домагань і підвищувати його після успіху поступово, а бажання реалізувати гранично можливий успіх продукує високий початковий рівень домагань [9].

У вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях також наголошується на важливості формування у особистості домагань у різних видах активності. Так, на думку Б.Ананьєва, рівень домагань пов'язаний з оцінними потребами особистості, які характеризують її домагання на відповідну оцінку соціуму. В працях Є.Серебрякової домагання особистості визначаються як потреба в певній самооцінці, яка прийнята і схвалена індивідом [8].

У дослідженнях Н. Коломинського рівень домагань особистості розглядається як модель власного самоздійснення, як складова прийнятного для себе „Я-образу”. Проте, відзначає вчений, узгодження самооцінки й рівня домагань особистості фіксується далеко не в 100% випадків. Домагання здебільшого виявляються значно нижчими ніж їх вербальна самооцінка [3].

Наголошуючи на самопізнанні, як найголовнішому змісту розвитку дитини старшого шкільного віку, Л. Божович стверджує про становлення у цьому віці стійкої самооцінки, яка базується на рівні домагань. Саме це, на її думку, породжує потребу в дитині бути не лише на рівні вимог оточуючого середовища, а й на рівні власних вимог і власної самооцінки. Дослідницею було виявлено, що нездатність дитини задовольнити сформовані домагання спонукають її до гострої потреби зниження самооцінки, результатом якої стають негативні переживання й афективна поведінка [1, 176].

Обґрунтовуючи сутність поняття “рівень домагань” переважна частина вітчизняних вчених виділяють дві його змістові складові. Перша відображає ставлення до себе як до особистості і друга виявляється у зовнішньому прояві такого ставлення через встановлений рівень вимог до себе. Співвідношення означених вище складових рівня домагань особистості характеризує адекватність, стійкість і гармонійність її самооцінки, яка безпосередньо визначає саморегуляцію поведінки у різних сферах

діяльності.

Оскільки закінчення загальноосвітньої середньої школи дитиною передбачає необхідність зміни соціального статусу, то цілком закономірним є також вирішення в цей період проблеми професійного самовизначення. При цьому сформованість самооцінки й рівня професійних домагань старшокласника визначають його прагнення обрати професію й досягнути в майбутньому цілей певної складності. Тобто можна стверджувати, що професійні домагання є якісною характеристикою ефективності професійного самовизначення особистості у старшому шкільному віці, яка відповідним чином оцінюється.

Зважаючи на означені вище вікові особливості розвитку дитини старшого шкільного віку, постає проблема психологічного супроводу формування самооцінки й професійних домагань у процесі профільного навчання. Нижче пропонуємо результати та методику використання у роботі практичного психолога "портфолію", яка розглядається нами як один із засобів забезпечення обґрунтованого й усвідомленого професійного самовизначення старшокласника на основі формування адекватної самооцінки його особистісних і навчальних досягнень та розроблення реалістичних професійних домагань.

Портфолію є документом, у якому зібрані навчальні й особистісні досягнення учня впродовж певного періоду (півріччя, рік тощо) та його активності (навчальної, трудової, громадської та ін.). Представлені у портфолію результати навчальних, практичних, самостійних, дослідницьких і творчих робіт дитини репрезентують її цілеспрямовану, систематичну та безперервну оцінку і самооцінку особистих досягнень, динаміку самозростання і самовдосконалення, а обрані пріоритетними певні види діяльності свідчать про розвиток у старшокласників інтересів до певної групи професій, їх схильності та здібності, які проявилися у процесі виконання проектних та проектно-технологічних роботах. Така проектна діяльність, яку ми називаємо професійне самовипробування, дозволяє апробувати дитині свої сили безпосередньо виконуючи елементи професійних дій.

Ведення учнем цього документу, оформленого у вигляді накопичувальної папки, призначене, передусім, для розвитку рефлексії, усвідомлення й оцінки старшокласником результатів своєї діяльності, які, в разі потреби, є можливість продемонструвати. Для цього у ній розміщуються довідки, дипломи, грамоти, сертифікати, рукописи, короткі нотатки, ксерокопії, фотографії, малюнки, схеми, таблиці тощо, які

супроводжуються короткими коментарями його власника (висновки, актуальне сьогодення, плани на майбутнє та ін.). Тобто все те, що характеризує в той чи інший спосіб дитину, яка досягнула на початок закінчення загальноосвітньої профільної школи певного рівня свого розвитку. Такий рівень, представлений учнем через різнобічну інформацію про себе у портфоліо, свідчить, зокрема, про професійні домагання учня, які оцінені безпосередньо в практичній діяльності.

Тривале збирання учнем старшої школи відомостей про власні навчальні та особистісні досягнення одночасно переслідує дві мети. Першою з них є та, що завдяки зібраній у портфоліо інформації, суттєво полегшується організація психологічного супроводу професійного самовизначення всіх старшокласників загальноосвітнього навчального закладу, оскільки практичному психологові не потрібно щоразу розпочинати професійну консультацію з вивчення особистості учня й формулювання проблеми над якою варто розпочинати працювати. Адже зібрані у такому документі діагностичні дані дозволяють, після їхнього аналізу, перейти відразу до конкретних і цілеспрямованих практичних спільних дій.

Другою метою ведення портфоліо є те, що така самодіяльність старшокласників, яка виконується під умілим керівництвом практичного психолога, спонукає їх до формування адекватної самооцінки й вироблення програми самовдосконалення до рівня вимог обраної (або ж бажаної) у майбутньому професії. До того ж рівень, до якого намагається досягнути учень в найближчому та перспективному майбутньому, задається вимогами професійної освіти та професії. А це і є тією динамічною характеристикою професійного самовизначення, яка відображає рівень професійних домагань особистості.

У визначенні, наведеному нами вище, ми наголосили на тому, що портфоліо є не лише документом, у якому фіксуються навчальні досягнення учня, сформованість у нього умінь та навичок, а й особистісні надбання, які характеризують його наполегливу роботу над собою по формуванню професійно-важливих якостей, які необхідні для майбутньої професії.

У структурі портфоліо, як свідчить наш досвід, мають бути обов'язковими такі складові підрозділи:

– самопрезентація (відомості про учня, фотокартка, коротка розповідь про себе й інші офіційні дані), яка свідчить про адекватність самооцінки старшокласника і яка базується не лише на уявленні учня про власні можливості і здібності, а й окреслює

напрями роботи над собою;

- мета ведення портфолію та включені до нього документи, що може виступати показником рівня сформованості професійних домагань та обґрунтованістю здійснених самостійно старшокласником практичних кроків у досягненні поставленої мети;

- коротка історія успіхів, навчальних і особистісних досягнень, які характеризують рівень включення дитини впродовж тривалого часу в різноманітні види навчально-практичної діяльності;

- систематизовані результати різноманітних видів робіт, заповнення якого свідчить про усвідомлення учнем старшої школи необхідності наполегливої роботи над собою для досягнення того рівня професійних домагань, який сформований ним самостійно;

- досягнення (посвідчення, сертифікати, грамоти, характеристики тощо) характеризують накопичені дитиною ресурси (особистісні, навчальні), які складають основу для планування майбутньої професійної кар'єри;

- мій портрет (життєве кредо, мої професійно-важливі якості, навчальні досягнення та ін.), глибина і ґрунтовність якого розкривають психологічні особливості самооцінювання старшокласника, його результати самопізнання;

- програма самовдосконалення на далеку та близьку перспективу, яка свідчить про розроблення учнем індивідуальної освітньої траєкторії та напрямів майбутнього професійного зростання.

Висновок. Отже самооцінка й рівень домагань старшокласника визначають сформованість його готовності до обґрунтованого професійного самовизначення і досягнення у майбутньому професійного успіху в обраній діяльності. При цьому вікові особливості розвитку дитини старшого шкільного віку не повною мірою дають змогу обґрунтовано й усвідомлено обрати майбутню професію самостійно. Тому й була нами запропонована методика психологічного супроводу формування самооцінки й професійних домагань у процесі профільного навчання через ведення кожним старшокласником портфолію, в якому фіксуються їх навчальні й особистісні досягнення. Окреслена нами вище структура такого документу є орієнтовною, а складові підрозділи можуть бути змінені залежно від типу навчального закладу та напряму профільного навчання у старшій школі.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (психологическое исследование). - М.: Просвещение, 1968. – 452 с.
2. Васильев В.В. Система адаптації робітників до професійної діяльності. - Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – 300 с.
3. Коломинский Н.Л. Самооценка и уровень притязаний учащихся старших классов вспомогательных школ в учебной деятельности и межличностных отношениях: Автореф. дис. канд. психолог. наук – Минск, 1972 – 21с.
4. Крягжде С.П. Управление формированием профессиональных интересов //Вопросы психологии. – 1985. - №3. - С. 45 - 53.
5. Платонов К.К. Вопросы психологии труда (2-е изд. доп). – М.: Медицина, 1970. – 264 с.
6. Праця в Україні 2002: Статистичний збірник. – К.: Держкомстат, 2003. – 413 с.
7. Психологическая энциклопедия /Под ред. Р.Корсини и А.Ауэрбаха – Санкт – Петербург, 2003. – 862 с.
8. Серебрякова Е.А. Уверенность в себе и условия ее формирования у школьников: Автореф. дис. канд. психолог. наук. – М.,1955 – 16 с.
9. Heckhausen H. The anatomy of achievement motivation. – N.Y. – London: Academy press, 1967 – 215p.
10. Lewin K., Dembo T., Festinger I., Sears P. Levels of aspiration //Personality and the Behavior Disorders. – N.Y.: The Ronald Press Company 1944. – P.

In clause the essence of psychological support of formation of a self-estimation and professional claims of pupils of 10-11 classes is proved during profile training, which effective realization possible under condition of conducting by each pupil of the senior school of a portfolio of educational and personal achievements.

Key words: professional self-determination, professional claims, a self-estimation, a portfolio.

Отримано 30.03.2009